

موسسه فرهنگی هنری آوای مهربانی

دومین برنامه جلسه پژوهشی آثار دوره قاجار :

آثار سنتور به جا مانده از دوره قاجار

خرداد ۸۲

امیر منصور

بسمه تعالی

کمپانی گرامافون پیشگام ضبط آثار صفحه های گرامافون به زبان فارسی بوده است. صرفنظر از ۲۰ صفحه پر شده در سال ۱۸۹۹ میلادی در لندن که در آنها اشعاری از فردوسی، حافظ و ظهیر فاریابی قرائت گردیده، در دو نشست ضبط صفحه در سال های ۱۹۰۶ و ۱۹۱۲ میلادی در تهران و سفر گروهی از هنرمندان ایرانی به لندن^۱ در سال ۱۹۰۹، جمعاً بالغ بر ۷۱۰ اثر به مرحله تکثیر و توزیع می رسد که بیش از ۹۰ درصد این آثار موسیقایی و گزارشگر تصویری نسبتاً جامع از موسیقی دوره قاجار می باشند. اگر اطلاعات مشابه از طریق دسترسی به فهرست ها یا عین صفحه های ضبط شده در سفر بسیار مهم دیگری که برای ضبط موسیقی توسط میرزا حسینی خان و همراهان به پاریس^۲ و توسط درویش خان و همراهان به تفلیس^۳ انجام شده، حاصل شود؛ شاید تنها خلاء قابل توجه برای شناخت کامل از موسیقی دوره آخر عصر قاجار، فقدان امکان دسترسی به صدا و اجرای عارف باشد که نتیجه عدم ضبط صفحه توسط وی است. امری که نه تنها علاقمندان موسیقی ایران، بلکه خود عارف نیز در اواخر عمر از این بابت اظهار تأسف می نمود.^۴

۱. اگر چه در سفر سال ۱۹۰۹ لندن، درویش خان، طاهر زاده، باقر خان، میرزا اسد الله خان، حسین خان هنگ آفرین، اکبر خان فلوته، رضا قلی خان تجریشی و حبیب الله خان مشیر همایون حضور دارند، اما به دلایلی که در جای خود به آن پرداخته خواهد شد مصرّ سفر لندن را سفر "گروه مشیر همایون" بنامم.

۲. تصور غالب که از نظر مرحوم خالقی در کتاب سرگذشت موسیقی نشأت گرفته، این سفر را اولین سفر برای ضبط صفحه در خارج از کشور یعنی قبل از سال ۱۹۰۹ میلادی دانسته اند. نگارنده ملاحظاتی در این زمینه دارد که احتمال انجام این سفر پس از سال ۱۹۰۹ به ذهن می آورد و تفضیل آن از حوصله این مقاله خارج است.

۳. سفر تفلیس در سال ۱۹۱۳ یا ۱۹۱۴ میلادی انجام شده و درویش خان، طاهر زاده، باقر خان، عبدالله خان دوا می و ابوالحسن خان اقبال السلطان مسافران این مسیر بوده اند.

۴. نگاه کنید به صفایی، ابراهیم. خاطره های تاریخی. ص ۳۷. کتاب سرا ۱۳۶۸

دیسکو گرافی آثار سنتور به جا مانده از دوره قاجار گویای غروب تدریجی این ساز به موازات طلوع ستاره اقبال پیانو به مثابه ساز جایگزین می باشد. در سال ۱۹۰۶ از ۳۱۶ اثر ضبط شده، در ۲۸ صفحه صدای سنتور شنیده می شود که بالغ بر ده درصد (۱۰٪) آثار موسیقی آن سال را تشکیل می دهد. در سال ۱۹۰۹ از ۲۵۱ اثر موسیقایی، سهم سنتور به ۵ اثر یا دو درصد (۲٪) کاهش می یابد و در سال ۱۹۱۲ سهم سنتور از ۱۴۳ اثر که بالغ بر ۱۳۰ اثر آن موسیقایی است، باز هم کاهش یافته و به صفر می رسد.

استفاده از سنتور در آثار ضبط شده در پاریس با توجه به حضور میرزا اسدالله خان نوازنده تار و سنتور، در کنار و همراه میرزا حسینقلی خان، قطعی است لیکن اطلاعات دقیق و آمار تفصیلی به دلیل عدم دسترسی به دیسکوگرافی مربوطه وجود ندارد.

در صفحه های سفر تفلیس نیز با توجه به اینکه نوازنده سنتور در مجموعه همراهان درویش خان وجود نداشته، قطعاً انتظار یافتن آثاری با ساز سنتور، امری محال می باشد.

از صفحه سال ۱۹۰۶ میرزا علی اکبر خان شاهی ۲۳ اثر و حسن سنتوری ۵ اثر را اجرا کرده اند و ۵ اثر سال ۱۹۰۹ نیز توسط میرزا اسدالله خان نوازنده تار و سنتور اجرا شده است.

صفحه های ۱۷/۵ سانتی متری سال ۱۹۰۶

3-12672 آقا حسین تعزیه خوان - میرزا علی اکبر خان سنتور
تصنیف : با غم عشق رخت

3-12673 آقا حسین تعزیه خوان - میرزا علی اکبر خان ، سنتور
تصنیف: امشب شب مهتاب است

ملاحظه : در صفحه ۱۳۶ کتاب " تاریخ تحول ضبط موسیقی در ایران " این اثر را به نام آقا حسین طاهرزاده ثبت کرده اند که صحیح نمی باشد.

3-12674 میرزا باقر خان و آقا حسین تعزیه خوان - میرزا علی اکبر خان سنتور
تصنیف: کار عمل

19286 حسین خان - سنتور ، همراه دنبک
تصنیف : تازه

ملاحظه : آقای دکتر سپتا در صفحه ۱۳۵ کتاب " تاریخ تحول ... " این اثر را " تصنیف تازه تنها حسن خان سنتور ، حسین خان و تنبک " ثبت کرده اند که منبع ایشان یا فهرست فارسی صفحه های سال ۱۹۰۶ و یا متن فارسی لیبل صفحه می باشد و بهر حال حسن خان سنتور صحیح تر به نظر می رسد.

19287 حسین خان سنتور، به همراه دنبک
رقص

ملاحظه : مثل ردیف قبل و آقای دکتر سپنتا " رنگ رقص تنها حسن خان سنتور، حسین
خان دنبک " ثبت کرده اند.

19288 میرزا علی اکبر خان – سنتور
شنگول و منگول

19289 میرزا علی اکبر خان – سنتور
حربی

صفحه های ۲۵ سانتی متری سال ۱۹۰۶

- 19376 میرزا علی اکبر خان - سنتور
سنتور تنها - آواز: دلاویز
- 19377 میرزا علی اکبر خان - سنتور
سنتور تنها - آواز: ماهور
- 19378 میرزا علی اکبر خان - سنتور
سنتور تنها - آواز همایون
- 4-12036 قربان خان و آقا حسین تعزیه خوان با باقر خان، میرزا علی اکبر خان، سنتور و تار
تصنیف فرانسوی: پتی ژولی
petite Julip
- 4-12037 قربان خان و آقا حسین تعزیه خوان، باقر خان، میرزا علی اکبر خان، سنتور و تار
تصنیف: ما دگر کس نگر فتم -
"ای خانم فرانسوی"
- 4-12040 قربان خان، و آقا حسین تعزیه خوان، با میرزا علی اکبر خان
سنتور
آواز مسیحی بارنگ
- 4-12041 قربان خان، و آقا حسین خوان، با میرزا علی اکبر خان، باقر خان، سنتور و ارکستر
تصنیف: همچو فراق بود
- 4-12042 قربان خان، و آقا حسین تعزیه خوان، با میرزا علی اکبر خان، باقر خان، سنتور و ارکستر
تصنیف: مرضیه با رنگ لزگی

19379 حسن خان - سنتور
راست دوگاه ، تصنیف : کار عمل

19380 حسن خان - سنتور
زنگ شتری

19381 حسن خان سنتور
تصنیف:

ملاحظه: در فهرست آقای سپنتا ، صفحه ۱۳۸ "تصنیف لزگی با رنگ" ثبت شده است.

4-12073 قلی خان ، میرزا علی اکبر خان - سنتور
دستگاه شور: نمره ۱

ملاحظه : متن لیل " دستگاه نمره اول درآمد شیرین شور، با تصنیف قلی خان شاهی با سنتور
میرزا علی اکبر خان شاهی "

4-12074 قلی خان - میرزا علی اکبر خان - سنتور
دستگاه شور: نمره ۲- با تصنیف

4-12075 قلی خان ، میرزا علی اکبر خان - سنتور
دستگاه شور: نمره ۳

ملاحظه : متن لیل : " دستگاه شور نمره ۳ سلمک با تصنیف ، قلی خان شاهی با سنتور میرزا
علی اکبر خان شاهی "

4-12076 قلی خان ، میرزا علی اکبر خان - سنتور
دستگاه شور: نمره ۴

ملاحظه : متن لیل: " دستگاه نمره چهارم شور عزال ، با تصنیف ، قلی خان شاهی با سنتور
میرزا علی اکبر خان شاهی "

4-12077 قلی خان ، میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه شور: نمره ۵ - شور شهناز

4-12078 قلی خان ، میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه سه گاه: نمره ۱

ملاحظه : سپتا صفحه ۱۴۴: " درآمد و تصنیف ، آواز قلی خان سنتور میرزا علی اکبر خان "

4-12074 قلی خان - میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه سه گاه : نمره ۲- زابل

4-12080 قلی خان - میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه سه گاه: نمره ۳- مخالف

4-12081 قلی خان - میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه سه گاه: نمره ۴- حصار

4-12082 قلی خان - میرزا علی اکبر خان - سنتور

دستگاه سه گاه: نمره ۵- مویه

صفحه های سفر لندن در سال ۱۹۰۹

7-120 72 آقا سید حسین، میرزا اسدالله خان – سنتور
شور

7-12075 آقا سید حسین، میرزا اسدالله خان – سنتور
ماه‌ور- درآمد

7-12144 طاهر زاده، میرزا اسدالله خان – سنتور
ابوعطا

7-12145 رضا قلی خان، میرزا اسدالله خان – سنتور
تصنیف ابوعطا

7-18018 میرزا ASSAR خان – سنتور، رضا قلی خان – ضرب
رنگ

ملاحظه: این صفحه رنگ ابو عطا و مرتبط با دو صفحه قبل از خود می باشد که با سنتور میرزا اسدالله خان و ضرب رضا قلی خان اجرا شده است.

علاوه بر ۵ اثر فوق دراین ۸ اثر دسته جمعی و به صورت ارکستر اجرا شده که احتمال نواخته شدن سنتور توسط میرزا اسدالله خان دراین آثار نیز وجود دارد.

صفحه های سال ۱۹۱۲

در ۱۴۳ اثر ضبط شده در تهران در سال ۱۹۱۲ توسط کمپانی گرامافون ، حتی یک اثر که در آن سنتور نواخته شده باشد، وجود ندارد و این در حالی است که میرزا اسدالله خان در همین سری از صفحه ها ۲۰ اثر ضبط شده با تار دارد که محمد خان، مشهدی روح الله و جناب دماوندی را همراهی کرده است.